

IZ DNEVNIKA ✓

Josip Vidmar

Ko sem prebiral in prevajal Gorkega »Spomine na sodobnike«, sem se pri sestavku o Leninu vnovič spomnil važnih vprašanj, ki me v razmišljanju o literaturi in pri razmotrivanju tujih misli o nji spremljajo že dolgo časa. Gre za odnos velikega revolucionarja in marksističnega teoretika do velikega pisatelja ruske zemlje, ki je zelo strnjeno podan v prizoru med Leninom in Gorkim, ko Iljič spregovori nekaj pomembnih stavkov o avtorju »Vojne in miru«. Ti stavki so razgovorna sinteza člankov, ki jih je Lenin kakih deset let poprej posvetil znamenitemu literarnemu tvorcu. Tolstojeva osemdesetletnica leta 1908 in komaj dve leti kasneje njegov pobeg iz Jasne Poljane in njegova smrt so bili javni dogodki, ki so vzbudili svetovno pozornost, in Lenin ni mogel molče mimo njih, marveč je v zvezi z njimi spisal pet člankov, ki jih verjetno pozna vsak naš razvit razumnik. In ko sem po »Spominih« znova pregledal te njegove spise, sem se zavedel, da me v njih ne zanima toliko sam Leninov odnos do Tolstoja, tudi mi ni v njih važna dognana osvetlitev tega pisatelja s socioloških vidikov, ki je nenavadno plastična in prepričevalna, pač pa da vzbujajo mojo pozornost neka Leninova osnovna stališča do literature. Ta sicer niso v člankih izrecno in precizno formulirana, toda čutiti jih je v njih, in sicer določno; ta stališča so v njih, ker drugače niti ni mogoče, zato je možno izluščiti jih s pozornim sklepanjem iz besedila in jih izraziti v čisti, logični formulaciji. Lenin sicer ni bil ne literarni kritik ne zgodovinar ne estetski teoretik, toda kot mislec resnično genialnega duha je mogel z občudovanja vredno jasnostjo posegati v prenekatero območje. Tako tudi v to, za katero tu gre, čeprav so članki po svojem smislu politično polemični. Osnovna stališča v njih so kljub temu lahko ravno tako zanimiva in za literarno misel nenavadno pobudna.

Članki vsebujejo vrsto določnih in ostrih odklonilnih sodb, seveda o Tolstojju-mislecu. Nekatere izmed njih se glase: »Revolucije ni razumel in se je javno odmaknil od nje.« »Tolstojjev nauk je prišel v popolno nasprotje z življenjem, delom in bojem... proletariata.« »Tolstojjeva kritika (družbe) ni nova. Povedal ni nič, česar ne bi bili že zdavnaj pred njim povedali ljudje, ki so stali na strani delovnega človeka.« »V naših dneh povzroča vsak poizkus idealiziranja Tolstojjevega nauka... najbolj neposredno in najglobljo škodo.« »Tolstojjev nauk je brezpogojno utopičen in po svoji vsebini reakcionaren v najtipičnejšem in najglobljem pomenu besede.« »Tolstoj je smešen kot prerok, ki je odkril nove recepte za rešitev človeštva.«

Sodba o Tolstojju kot mislecu je tedaj jasna in jasno je, da Lenin drugačne ni mogel imeti. Ravno tako določna in nedvoumna pa je tudi njegova ocena Tolstoja-umetnika. Izrazil jo je v istih člankih ponovno, in sicer v takihle formulacijah: »Pisatelj, ki je dal niz nadvse znamenitih umetniških del, s katerimi se je uvrstil v število velikih pisateljev sveta.« »Resnično velik umetnik.« »Sila, ki je svojstvena samo genialnim umetnikom.« »Genialen umetnik, ki ni dal samo brezprimernih podob ruskega življenja, temveč tudi prvovrstna dela svetovne literature« itd. Poudarjam, da stoje te sodbe pogosto v neposredni zvezi in v bližini prvih, da so te in one večidel izrečene tako rekoč v isti sapi, da so tedaj sočasne in da so prve in druge zapisane druge poleg drugih z očitnim namenom podati celotno in pravično oceno tega pisatelja.

Leninova celotna sodba bo nemara za preprostejšega bralca nekoliko presenetljiva. Genialnost Tolstojjeve umetnosti bo v njegovi misli nemara težko prišla v sklad z reakcionarnostjo in škodljivostjo njegovega nauka. Za literarno misel pa je važna in zanimiva ravno ta protislovnost ali vsaj dvojnost v oceni pisatelja kot celote. V nji je skrit eden izmed Leninovih temeljnih pogledov na literaturo, ki na svoj način potrjuje neko staro resnico o naravi umetnosti oziroma poezije. Če namreč more biti literarno delo, katerega miselnost ali filozofija ali nazor je očitno napačen in važnemu, vročemu zgodovinskemu procesu škodljiv, ker je utopičen in po vsebini reakcionaren, kot recept za rešitev človeštva pa celo smešen, če more biti literarno delo s tako miselnostjo kratko malo genialno, se mi zdi dopustno in celo nujno misliti, da je za razum, ki to ugotavlja, miselnost nasploh po svoji vsebini za vprašanje umetniške kakovosti nekega dela popolnoma nevažna. Resnična ali pogrešna, materialistična ali idealistična, koristna

ali škodljiva, progresivna ali reakcionarna, umetniška vrednost dela, v katerem je izražena, je od nje neodvisna, kajti narava in smisel literature je tisto, kar na primer Lenin opiše z besedami »podajati brezprimerne podobe življenja«, naloga tedaj, pri kateri miselnost ne igra bistvene vloge.

Ta umetnostna misel, ki se mi zdi, da naravno in nujno izvira tudi iz Leninove ocene Leva Tolstoja, kakor rečeno ni nova. Zelo določno jo je izrekel že Goethe v svojih znanih besedah o organu, s katerim in za katerega se umetnost ustvarja in ki da nikakor ni isti, kakor organ, ki je izvor in posrednik za religijo, filozofijo itd. To misel poznamo tudi iz sodbe Marxa in Engelsa o Balzacu. Toda svet jo zelo rad pozablja, s čimer že stoletja dela zmedo v odnosih ljudi do umetnosti in še zlasti do literature. Zaradi tega jo je treba zmeraj znova obujati in kazati nanjo, zlasti če je jasno izražena v razmišljanju človeka, kakršen je bil Lenin.

Da bo izrečena popolnoma jasno, se mi zdi prav ob Leninu navesti zelo sorodno tezo o tem predmetu, ki pa jo je zapisal njegov — dejal bi — ideološki antipod, znani literarni mislec, naš cerkveno verni sodobnik, angleški poet T. S. Eliot, ki govori o Danteju in Shakespearu v tej zvezi naslednje: »Dantejeva poezija ima neko prednost, ki je v nekem smislu ne zasluži; to namreč, da izvira podoba sveta, ki stoji za njo, od moža, tako velikega in ljubezni vrednega, kakor je Dante sam: od svetega Tomaža. Podoba sveta, ki stoji za Shakespearom, izvira od mož, ki so po svojem formatu veliko nižji od Shakespeara samega. Odtod razne zmote, na primer ta, da Shakespeare ni tako velik kakor Dante... Relativna vrednost miselnosti, ki je bila v času enega ali drugega običajna, pa je popolnoma nebitvena... Če pravi Dante:

Njegova volja naš je mir...

je to velika poezija in velik svetovni nazor stoji za njo. Če pravi Shakespeare:

Ko muhe objestnim dečkom smo bogovom,
za šalo nas pobijajo...

potem je to ravno tako velika poezija, čeprav svetovni nazor, ki stoji za njo, ni tako velik. Kajti odločilno je to, da dasta eden kakor drugi v popolnem jeziku izraza nekemu trajnemu človeškemu občutku... Poezija ni nadomestek za filozofijo ali teologijo ali religijo; svojo nalogo ima. Ker pa ta ni miselna, temveč emotivna, je ni mogoče adekvatno določiti.«

Vsak velik svetovni nazor ima v sebi neko energijo, ki zavaja njegove pristaše, da skušajo vse podrediti svoji resnici, in tako hočejo tudi literaturo vrednotiti po tem, koliko se njena miselnost sklada z

resnico njihovega nazora. Danes zapadajo tej izkušnji nekateri preveč premočrtni marksisti, ki očitno površno poznajo celo Lenina. Če bi ta ubiral njihovo pot, bi bil moral obsoditi Tolstoja tudi kot umetnika, kar bi bilo v času, ko so ti njegovi članki nastajali, se pravi v najbolj črni dobi ruske revolucije, v letih 1908—1911, pri skromnejšem mislecu še nekako razumljivo. Toda v Leninu ni bilo niti najmanj take ideološke ozkosrčnosti. Dal je tako rekoč cesarju, kar je cesarjevega, in bogu, kar je božjega. Mislim, da je za vsakogar, zlasti pa za vsakega marksista, priporočljivo dobro premisliti in si usvojiti te Leninove članke in tudi njihovo osnovno stališče, da je umetnost nekega literarnega dela neodvisna od njegove miselnosti. Kajti misel je po svoji vsebini drugotnega pomena v umetnosti. Kdor tedaj raziskuje in presoja literaturo glede njene miselnosti in po nji, ne opravlja bistvene naloge kritike, marveč vrši posel, ki ima drugačno naravo, ki ga more privedi samo do drugotnih rezultatov in ki ima drugačen namen kakor literarna kritika. Temu opravku gre tudi drugačno ime.

2

Kakor tudi je Leninovo izhodišče tu deducirano logično nedvoumno, se mi zdi, da bi bilo vendarle podano v nekako zoženi obliki, če ne bi poleg te gole logične sheme njegove misli vzel v poštev še nekaj dopolnitev, ki so v člankih očitneje izražene in ki so tedaj nedvomne. Lenin razpravlja kakor že rečeno predvsem o Tolstojevi miselnosti, s katero polemizira, oziroma katero vrednoti s stališča ruske revolucije in delavskega razreda, dasi niti to ni ves njegov namen. Saj pravi sam zelo določno: »Protislovij v Tolstojevih nazorih ni ocenjevati s stališča sodobnega delavskega gibanja in sodobnega socializma (taka ocenitev je kajpada neogibna, toda nezadostna).« Gre mu za širši pogled na delo tega „kolosa“, za plodnejši pogled, ki je hkrati tudi objektivnejši in pravičnejši.

Tak namen je očiten že v prvem članku, ki je bil spisan leta 1908. Očiten je tudi v njegovem naslovu: »Lev Tolstoj kot zrcalo ruske revolucije«. In tu stoji zapisana misel, okrog katere se suče moje zanimanje, ker se mi zdi, da lahko v nji najdem važno dopolnilo Leninovemu stališču o nevažnosti miselnosti v literaturi. Besedilo njegove teze se glasi: »A če je pred nami resnično velik umetnik, je moral v svojih delih odraziti nekatere izmed bistvenih strani revolucije«. Stavek je v svojem drugem delu gotovo skrajšan, in sicer iz misli, da je revolucija bistveno značilna za Tolstojevo dobo, zaradi česar je moral kot velik umetnik odraziti nekatere njene bistvene

strani. Skratka: tu je zastavljen problem: umetnik in čas, umetnik kot izraz dobe. In zdi se mi, da tiči že v formulaciji tega stavka misel, ki ne osvetljuje literature samo zgodovinsko, marveč izraža neko samo po sebi umevno pričakovanje take vrste, da bi moglo soodločati tudi pri ocenjevanju umetniške vrednosti dela, ki je v pretresu.

Ne motim se verjetno, če vidim v navedenih Leninovih besedah in v duhu njegovih člankov o Tolstoju nekako takle logičen sklep: Vsak umetnik je izraz ali odraz svojega časa ali dobe. To je vsaj do neke meje. Nato sledi stopnjevanje te misli. Čim večji je umetnik, tem pomembnejše, tembolj bistvene značilnosti in stvari njegove dobe se odražajo, češ, se morajo odražati v njegovem delu. Kakor je danes ta misel v prvi stopnji splošno znana in priznana resnica, se mi zdi logično, da ni mogoče ugovarjati niti njeni višji obliki. Tu se postavlja nadaljnje vprašanje: ali je dopustno to misel obrniti? Ali je pravilno trditi: čim važnejše in čimbolj bistvene strani časa odraža umetnik, tem večji je? Kljub temu, da na tej tezi slone v bistvu tudi sodbe, ki jih pogosto slišimo in beremo, češ, to ni moderno ali to ni sodobno, se zavedam, da je v zvezi z mentalno sfero, o kateri Lenin govori, ta obrnjena oblika njegovega stavka nevarna, in to ne samo zaradi tega, ker je odločanje o tem, kaj je za neko dobo bistveno, zelo komplicirana in zelo od osebne orientacije odvisna naloga. Nevarna je ta oblika navedene misli tudi zaradi tega, ker pravi Lenin sam, da na primer Tolstoj s svojo kritiko družbe ni povedal nič, česar ne bi bili pred njim povedali ljudje (nemara tudi umetniki), ki so stali na strani delovnih množic in ki so tedaj bistvena vprašanja dobe postavljali in reševali bolje od njega. Zaradi tega se mi zdi, da moramo to obrnjeno tezo uporabljati samo z največjo previdnostjo, in to samo pri vzporejanju in primerjanju piscev, katerih umetnost je izven dvoma, kar pa pomeni, da odražanje časa ne more biti in ni med osnovnimi kriteriji za ugotavljanje umetnosti. In značilno je za Leninovo tenkočutnost v teh vprašanjih, da si je izbral previdnejšo formulacijo, da si se njegovo dokazovanje v člankih včasih približuje dokazovanju Tolstojeve umetniške veličine, ki jo sicer apriori priznava, tudi z opozarjanjem na bistvene strani dobe, ki so se odrazile, ki so se morale odraziti v njegovem delu. Sodba o genialnosti Tolstojeve umetnosti, sodba, ki je pridobljena po neznani, instinktivni poti, pa mu je kljub vsemu izhodišče, vtem ko mu je umetnikova reprezentativnost za dobo in družbo kvečjemu samo sredstvo za osvetlitev ali potrditev osnovne estetske ocene.

Nenavadno instruktiven je Lenin tudi pri izvajanju, pri uporabljanju svoje teze. Ne mislim samo na to, da je njegova analiza družbenih procesov v Rusiji Tolstojevega časa tako suvereno predstavljena.

Potrebno se mi zdi opozoriti na to, kako pri svojem tolmačenju Tolstojevega nauka živo poudarja emotivne, umetniške elemente, ki se pojavljajo v njegovem modrovanju, v vsem njegovem filozofskem sestavu, ki ga je, kakor znano, modrec iz Jasne Poljane večidel podal v povsem miselnih spisih, tedaj skoraj izven svojega umetniškega dela. Lenin ga označuje kot misleca, »ki je z ogromno silo, preverjenostjo, iskrenostjo zastavil celo vrsto vprašanj« in govori še določneje o umetniških sestavinah njegove filozofije, ko pravi: »Svojskost Tolstojeve kritike in njen zgodovinski pomen sta v tem, da s silo, ki je lastna samo genialnim umetnikom, izraža polom nazorov ... v kmečki Rusiji. Kajti ... Tolstoj stoji na stališču patriarhalnega, naivnega kmeta; Tolstoj vnaša v svojo kritiko in v svoj nauk njegovo psihologijo. Tolstojevo kritiko odlikujejo taka sila čustva, taka strastnost, prepričevalnost, svežost, iskrenost, neustrašenost v stremljenju priti do korenin ... ker ta kritika resnično odraža prelom v nazorih milijonov kmetov. Tolstoj odraža njihova razpoloženja tako zvesto, ker vnaša v svoj nauk njihovo naivnost, njihovo brezbriznost do politike, njihovo misticizem ...«

Zanimivo je opazovati, kako Lenin v teh besedah obravnava resnico s kriteriji, ki niso ne logične ne spoznavne narave, in kako se v njih lastnosti, kakor naivnost, politična brezbriznost, misticizem in druge, ki pri oznanjevalcu resnice, zlasti revolucionarne resnice, predstavljajo napake in slabosti, sprevračajo v vrline, ko nam jih Lenin kaže kot svojstva umetnika, ki odraža neke bistvene strani časa. Samo s temi napakami-vrlinami je mogel postati Tolstoj izraz *poloma* v nazorih milijonov ruskih kmetov⁴, se pravi ogromne komponente družbenega procesa, ki je potekal v Rusiji njegovega časa. A tudi zato, ker na tak način predstavlja milijone kmetov, je Tolstoj Leninu genialen umetnik. Skratka, tu je podana nazorna pojasnitev misli; čim večji umetnik, tembolj bistvene sfviri svojega časa odraža. In da je teza osvetljena še drugače, jo Lenin pojasni še psihološko z zanimivo pripombo: »Ostri polom vseh starih stebrov vaške Rusije je izostril njegovo pozornost, poglobil njegovo zanimanje za to, kar se je godilo okrog njega.«

V zvezi s tem Leninovim razglabljanjem se mi zdi primerno ozreti se znova na Eliotovo tezo o Danteju in Shakespearu ter o njunih miselnostih. Zgolj individualistično gledanje tega kritika je sicer estetsko zadovoljivo, vsebuje pa vendarle nevarnost ocenjevanja umetnikov po dragocenosti njihovih svetovnih nazorov, zoper katero se sam zavaruje prvi. Vrhu tega se mi zdi njegova misel kljub svoji žlahtnosti nekako ploska in brez tretje razsežnosti. Koliko bolj uporabna in koliko jasnejša bi bila, če bi vsebovala pogled, ki bi bil soroden

Leninovemu. Moglo bi se namreč brez okrnitve Eliotovega svetovnega nazora reči, da stoji v ozadju 'Božanske komedije' religiozna in mistična misel, zadnji ali zaključni duhovni napor srednjega veka, v ozadju Shakespeareovega stvarstva pa da snuje in nastaja tuzemska, realistična in humanistična miselnost novega sveta, ki je vsebina renesanse in orientacija novih družbenih moči na odru evropske zgodovine. Kot genialna umetnika odražata s tem v spoznavnih komponentah svojega dela oba zelo bistvene strani časov, v katerih sta živela. V tej ugotovitvi bi našlo tudi enačenje obeh umetnikov potrdilo, ki ga ni ne podcenjevati, a tem manj zametavati.

Če tedaj govorimo o nevažnosti svetovnega nazora za umetnost, o njeni neodvisnosti od miselnosti, ki stoji za njo, je treba to estetsko tezo razumeti z neko omejitvijo. Svetovni nazor umetnika, kolikor ga je mogoče iz njegovega dela posneti, nikakor ne more biti ničev in brezpomemben. Lahko je idealističen ali materialističen, lahko je utopičen ali realen, reakcionaren ali progresiven, škodljiv ali koristen, ne more pa biti ničev, ker se z brezpomembno mislijo ne morejo vezati 'trajni človeški občutki'. Ne, mislim, da je Leninova teza pravilna: umetnikov nazor mora biti v nekem smislu reprezentativen, se pravi, biti mora odraz važnih ali bistvenih komponent v zgodovinskem procesu nekega časa. Z miselnostjo take vrste se lahko družijo velike čustvene energije, kakor strastnost, prepričevalnost, svežost, iskrenost, neustrašenost, se lahko družijo, da ponovno govorim z Eliotovimi besedami taki ali drugačni 'trajni človeški občutki'. Ali ni morda celo tako, da se lahko družijo samo s takimi mislimi in nazori? Za to govori dejstvo, da je nazorsko reprezentativnost sorazmerno lahko ugotoviti pri vseh velikih pisateljih sveta; nekoliko težje samo pri lirikih, v katerih delu je miselnost veliko bolj potisnjena v ozadje, dasi je nedvomno zaznavna tudi pri njih.

5

Jasna vednost o vsem tem je neogibno potrebna za literarno zgodovino, zelo važna in predvsem pobudna pa je tudi za kritiko. Teza o časovni reprezentativnosti pisateljevega dela je povsem naravna, saj je čas, v katerem snuje, pisatelju edino živo gradivo, ob katerem čuti, misli, trpi, ugovarja in blagoslavlja. Možno je kratkotalo reči, da ne more ne biti odraz svojega časa. To dejstvo je bilo jasno na primer tudi tako zakrknjenemu individualistu, kakršen je bil Oscar Wilde, ki piše v knjigi 'De profundis': »Bil sem človek, ki je bil v simboličnem odnosu do umetnosti in kulture svoje dobe...

Byron je bil simbolična figura, toda njegovi odnosi so zadevali strast njegove dobe in njeno utrujenost od strasti. Moji odnosi so se nanašali na nekaj žlahtnejšega, trajnejšega, kar je imelo bolj vitalne posledice in daljšo življenjsko dobo.«

Ne gre kajpada za to, ali je Wildova ocena Byrona in samega sebe pravilna. Njegove besede so samo potrditev ravnokar obravnavane teze tega razmišljanja; vrhu tega pa jo v nekem smislu dopolnjujejo. V njih je namreč mimogrede in kakor samo po sebi umevno izrečeno tudi to, da je lahko pisec odraz časa na razne načine, z različnimi plastmi ali odseki svojega duhovnega sveta. Drugič pa ima tudi Wildova ugotovitev značaj vrednotenja ali vsaj izziva ocenjevanje in primerjanje pri bralcu. Ima tedaj značaj nekakšnega kriterija, ki vzbuja vsaj vtis izvenestetskega ali nadestetskega merila, sorodnega tistim, ki smo jih srečali pri Leninu. Važno je pomniti, da je pisec lahko odraz časa bodisi v svoji miselnosti, bodisi v čustvovanju, bodisi v razpoloženjih ali celo samo v sesedkih razpoloženj predhodne dobe; lahko je odraz te ali one plasti družbe, ki ima v nekem času tako ali tako usodo ali vlogo. Nekateri od teh momentov pa so zelo težko določljivi, zlasti v zvezi z dobo, ker zahtevajo zelo podrobno poznavanje avtorjeve biografije kakor tudi zgodovine, kar je v nekaterih primerih kratkomalo nedosegljivo. Sorazmerno težko določljivi pa so ti momenti tudi v sedanjosti ali bolje rečeno v sodobnosti, saj so sodobnikom tendence in silnice njihove dobe često posebno slabo pregledne in razvidne.

Vsa ta dejstva so kriva, da je merilo časovne reprezentativnosti, ki je že po svoji naravi samo posreden ključ do umetnosti, včasih ne le težko uporabno, marveč da je tudi kdaj pa kdaj nezanesljivo ali vsaj manj prepričevalno. Vrhu tega je navzelo pri nekaterih preravnočrtnih mislecih pretiran in povsem ekskluziven pomen. Na primer pri Plehanovu, ki trdi v drugi polemiki s francoskim literarnim zgodovinarjem Lansonom naslednje: »Vsako literarno delo je izraz svojega časa. Njegovo vsebino in obliko določajo okusi, navade in težnje njegovega časa in čim večji je pisatelj, tem močnejša in tem jasnejša je odvisnost značaja njegovih del od značaja njegovega časa ... tem manj je v njegovih delih tistega ‚presežka‘, ki bi lahko rekli o njem, da je ‚osebni presežek‘.« Kolikšen padec od Lenina do tod! Tu je ona plodna misel popolnoma pretirana, ker docela prezre umetniško vlogo osebnosti kot dialektičnega nasprotja družbi in družbenosti, prezre, če hočete, vso posebno naravo pisateljjeve psiho-fiziološke narave, ki je nedvomno globoko udeležena v nastanku in v končni obliki dela. Plehanov je tu opravil poseg, analogen temu, kakor če bi iz Leninovega

dialektičnega nasprotja: Ta in ta je človek, črtal ali prezrl celo polovico in bi trdil: Ta in ta ni ta in ta, marveč je človek.

Nadaljna deformacija misli o umetniku kot izrazu dobe me spominja na nevarno zgodovino umetniškega gesla *l'art pour l'art*. Njegova pot je šla iz nagonskega sveta ali iz podzavesti v zavest in odtod v območje volje, kjer je navzela značaj diktata ali vsaj zahteve. Nekaj podobnega se dogaja z mislijo o umetniku kot odrazu dobe. Odkar je postala misel in ne samo prirodno dejstvo, odkar je stopila človeštvu v zavest, se oglašajo tudi že pozivi, ki jo preobražajo v zahtevo, če ne v diktat. Njen ton pogosto ne pravi več: umetnik je odraz dobe, marveč: umetnik bodi odraz in izraz dobe. In kakor hitro je ta zahteva izrečena, njenim privržencem ne zadostuje več, da so sodobni umetniki izraz svoje dobe, kakor so bili izraz svoje nekdanji pisatelji, se pravi večidel nevede in nehote, iz preproste stvarne nuje, ker drugače sploh ne more biti, marveč zahtevajo več: pisatelj bodi izraz svoje dobe na neki poseben, drugačen, aktualen način in z vso zavestjo, s čimer mu postavljajo naloge in dolžnosti, ki so mu tuje in ki nedvomno motijo naravni in za umetniško snovanje neogibno potrebni notranji potek stvari. Prirodna oblika edine zahteve do poezije, zahteve, ki je zdrava, je tale: pisatelj bodi umetnik; kot tak bo v harmoničnem skladu s svojo nadarjenostjo ali, če hočete, veličino tako ali drugače izraz in odraz svojega časa; čim večji je, tembolj bistvene strani dobe bo odražal, ne pa kakor pravi Plehanov: tem manj bo v njegovem delu njegove enkratne osebnosti, „osebne presežka“.

Vsaka taka ozkosrčnost ali zahtevnost je bila Leninu tuja. Njegove znane besede o partijski literaturi ali o njeni partijnosti mi ne motijo te zavesti, ker se ne nanašajo na umetniško literaturo v ožjem smislu. Bil je svoboden in širokogruden. Ti dve lastnosti in njegova volja do precizne pravičnosti so ga pripravile do tega, da je celo v Tolstojevih očitnih zablodah in vrhu tega v bojnem času iskal in priznaval njegovo veličino. Tako opozarja v svojih člankih, da „svetovna znamenitost Tolstoja kot misleca po svoje odraža svetovni pomen ruske revolucije“. Nadalje trdi, da iz vseh ugovorov zoper Tolstojev nauk „še nikakor ne sledi, da ni socialističen“ ali „da v njem ni kritičnih elementov, ki bi bili sposobni nuditi dragoceno gradivo za prosvetlitev naprednih razredov“ in še: „ko razbira Tolstojev nauk, mora vse rusko ljudstvo razumeti, v čem je bila njegova lastna slabost, ki mu ni dala privedi dela svoje osvoboditve do kraja“.

Če je Lenin Tolstoja priznaval in celo občudoval, ga ni zaradi tega, kar je izraženo v teh stavkih, gotovo pa ne samo zaradi tega in še bolj gotovo ne predvsem zaradi tega. Velikega pisatelja ne prebira

nihče zaradi podobnih stvari, razen morda prav posebni raziskovalci. Beremo jih zaradi umetniškega čara, ki je skrit v njihovih delih. Lenin v tem ni bil nikakršna izjema in ravno umetniški čar je bil nedvomno tudi pri njem prvi faktor, ki ga je opozoril na Tolstoja in mu posredoval slutnjo njegove veličine. Ko po zmagi revolucije Gorki obiše Lenina, ki ga najde v vrtežu njegovega državniskega dela, opazi, kakor poroča: »Na mizi leži zvezek ‚Vojne in miru‘. ‚Da, Tolstoj‘, pravi Lenin. ‚Hotel sem spet prebrati opis lova. To vam je kolos, a? Kakšen velikanski človek. Vidite, spoštovani, to je umetnik... Pa veste, kaj je še bolj občudovanja vredno na njem? Njegov kmečki glas, njegovo kmečko mišljenje. Pravi pravcati kmet tiči v njem. Pred tem grofom v literaturi ni bilo pristnega kmeta!«

Tu Lenin sicer na poseben način znova poudarja in povzdiguje tisti del Tolstojeve osebnosti, ki je njegovemu delu dala značaj odraza ogromnega družbenega kolektiva. Toda brati je nameraval njegov opis lova. Zaradi Tolstojevega kmečkega glasu? Ali zaradi magije njegovega umetništva, zaradi preživljanja nekega prizora, predstavljenega s tako prvobitno pristnostjo in svežostjo, da učinkuje kakor osvežilna kopel v vrelcu prvobitnega življenja samega. Čar takih osvežitvev je dragocenost umetnosti, je eden izmed ‚trajnih občutkov človeštva‘. To je prava narava te prelepe stvari v človeškem svetu, ki ni razložljiva ne z nazori umetnikov ne z mislijo, da je umetnost odraz časa, ne s tezo, da je njen produkt. Po vseh teh in drugih razlagah njenega bistva ostane njen čar nerazložen in nedoumljiv, da zmeraj znova vabi duha k ugibanju in razmišljanju o njegovi edinstveni bitnosti.